

שיחה על כוס בירה בסוקניצה

בין אמת היסטורית לחוויה במסעות לפולין

אוריאל פיינרמן

- תגידו – שאל שוקי (כל השמות בדויים) את בני שיחו, לאחר ששתה לגימה נוספת של בירה, בבית-הקפה היוקרתי שבכיכר הסוקניצה בקרקוב – שמעתי שחוקרי תולדות מחנה מיינדק טוענים, שתא הגזים הגדול לא שימש להשמדה אלא לחיטוי בגדים. אתם יודעים על כך משהו?
 - מה זה השטויות האלו? – ענה משה, שכמעט נחנק ממשמע אוזניו! – הרי ברור שתא הגזים שימש להשמדה. אפילו רואים את הצבע הכחול על הקירות, סימן שהשתמשו בציקלון B!
 - וחוץ מזה – הוסיפה דנה, שאף היא לא יכלה שלא להגיב על ידיעה מהפכנית שכזו – הרי כתוב על השלט שבכניסה לתא, שהמקלחות נועדו להרגיע את הנידונים להשמדה לפני ההמתה בגז! אז איך הגיעו ל"תזה החדשנית" הזו?
 - תראו – ניסה שוקי לתרץ, כאילו היה באמת מעודכן במחקרים החדשים – לפי הידוע לי, כך אמרים חוקרים מאוד רציניים בלובלין. לטענתם, התא הגדול שימש, בעיקרו, לחיטוי בגדים. אמנם יתכן שהוא גם שימש, בהתחלה, כתא ניסויי להשמדה בגז, ואכן כך כתוב, נדמה לי, על השלט שבכניסה לתא. ואולם, את עיקר ההשמדה ביצעו בשלושת התאים הקטנים שבהמשך הפרוזדור.
 - האמת היא, שהתא הגדול לא כל-כך נראה כתא גזים – התערבה שולי, שעד עתה העדיפה להקשיב לשיחה כמאזינה מהצד. תראו, הרבה פעמים שאלו אותי תלמידים, איך זה שהחדר לא נראה כתא גזים! יש בו חלונות, יש חדר בצד המשמש כיום לתצוגת קופסאות של ציקלון B. והעיקר, שמתם לב שיש מדריכים שסוגרים את דלת החדר מבפנים, לאחר שהם מכניסים את הקבוצה פנימה?
 - נו, אז מה? – פלט משה, כשלפתע מתברר לו קוריוז, שעד עתה לא שמ לב אליו.
 - אז מה?! – המשיכה שולי – הרי מה פתאום אפשר לסגור את הדלת מבפנים?! אם התא שימש להשמדת בני-אדם, בוודאי לא הייתה אפשרות לסגור את הדלת מבפנים! חוץ מזה שמדובר בדלת שעשויה מעץ, מה שבוודאי לא מתאים לתא גזים.
 - אלא אם כן הדלת הנוכחית חדשה ולא אותנטית – הוסיף משה בקול רם.
- באותו הרגע השתתקו ארבעת המסובים מסביב לשולחן, מהורהרים במחשבותיהם. לאחר שניות אחדות, היה זה משה שהתעשת ראשון:

- האמת היא, שכל זה לא משנה מבחינת ההדרכה שלי. יש לי דגם טוב להדרכה, הקבוצה מתחברת לסיפור ולאתר, ולכן אין בכוונתי לשנות את הדרכתי רק בגלל תיאוריות חדשות, שאולי נכונות ואולי לא...
- מה זאת אומרת? – קטעה שולי את משה – הרי אנחנו חייבים לומר דברים נכונים ואמיתיים! אם זה לא תא גזים, אז התלמידים צריכים לדעת מזה. אי-אפשר לעקם את האתר ואת האמת, רק כדי שזה יבטיח הדרכה מוצלחת וחוייתית!
- אם כך, יש הרבה דברים שצריכים לשנות – התפרץ שוקי. לפי כל המחקרים, לא היה חיבור בין החלק הראשון של הצריף, שכלל את חדר ההתפשטות, את חדר המקלחת ואת התא הגדול, לבין שלושת תאי הגזים הקטנים שבהמשך. באותם ימים, מדובר היה בשני מבנים שונים. כך שבכלל לא בטוח שבדרך לתאי הגזים, לפחות הקטנים, היו עוברים דרך המקלחת, כביכול, כדי להירגע.
- אני מתחילה להיות באמת מבולבלת – התערבה דנה. אבל, שוקי, אם כבר שמעת על המחקרים החדשים, אולי תגיד לי מה יש בצריף השני המקביל לצריף המוכר שנכנסים אליו.
- האמת שגם לי עניין זה אינו ברור. לפי מה שאמרו לי "יודעי דבר", יש שם תא גדול אחד, הדומה לתא הגדול המוכר לנו, ועוד תא קטן נוסף.
- ומה עם האמבטיה בחדר המקלחות? – המשיכה דנה להקשות על שוקי – זה נכון שהיא שימשה להפחדת האסירים החדשים? לפחות זה מה שאמרו לי, שכשאסירים חדשים היו מגיעים הם היו רואים גופה צפה בתוך מים, ואז הקצין הגרמני היה מזהיר אותם שמי שלא יגלה שבלע מטבע זהב, כך יהיה סופו. כך ידעו בתוך איזו גופה לחפש מטבעות, כשזו הייתה מגיעה לשולחן הניתוחים שבקרמטוריום.
- אני שמעתי משהו אחר – פלט משה, לפני ששוקי הספיק לענות לדנה – שבאמבטיה היו מים מהולים בחומר מיוחד, שכשהגרמנים היו מטבילים לתוכם את האסירים החדשים זה גרם להקאות וכך להוצאת מטבעות.
- זה ממש שטויות – ענה שוקי בהחלטיות. כבר מזמן אמרו, שהסיפורים האלה הם המצאה הדרכתית. האמבטיה שימשה פשוט לחיטוי בגדים.
- ומה עם הווילה הלבנה בדרך המובילה למחנה? – שאלה שולי, שרצתה לנצל את שעת הכושר הזו כדי לבדוק דבר שבספק. היא כן שימשה את מפקד המחנה או לא?
- ממש לא! הווילה של מפקד המחנה הייתה יותר רחוקה, פחות או יותר באזור של הפעמון שהוצב כאנדרטה בשדה הפתוח. הווילה הלבנה שימשה קצין גרמני בשם אנטון תומאן, ובוודאי שלא את קארל קוך.
- ומה עם אפיית לחמים בצד השני של התנורים, בקרמטוריום הגדול? – המשיכה שולי.
- שוב נשמע כמו המצאה הדרכתית – ענתה דנה. מעניין כיצד נוצרו ה"עובדות" האלו – הוסיפה תוך כדי זה שהיא מציירת באוויר מירכאות מסביב למילה "עובדות".

ברגע זה שוב נשתתקו ארבעת המדריכים. שוקי, משה ודנה ניצלו את ההפסקה "המתודית" ללגום לגימות אחדות של בירה. שולי העדיפה לסיים את הקרמובקה. היה ברור שבראשם של מדריכי המשלחת מתגלגלות מחשבות זהות. דנה הייתה הראשונה לשתף את שותפיה לעבודה בהרהוריה האישיים:

- כפי שאמרתי לכם לפני כמה דקות, השיחה הזו בלבליה אותי לגמרי. אני כבר לא יודעת מה לעשות ולומר? כן או לא תא גז? כן או לא הווילה של המפקד? כן או לא אמבטיה לחיטוי? אפילו בעניין מספר הנספים במחנה, לפי מה ששמעתי לאחרונה, יש אומדנים חדשים. אומרים שבסך-הכול נרצחו במיידנק פחות מ-80,000 בני-אדם, 60,000 מהם יהודים וכ-18,000 לא יהודים. והרי לפי אנציקלופדיית השואה מספר הנרצחים הוא 360,000 בני-אדם. מזל שכבר הדרכתי את מיידנק במסע הזה! אבל מה אעשה עם הקבוצה הבאה שלי?
- אני חוזר על מה שאמרתי לפני כן – אמר משה. העיקר, מבחינתי, שהקבוצה תעבור חוויה. אני לא חוקר וגם לא מדריך קבוצה של חוקרים, ולכן לא נורא אם פה ושם אגיד דברים לא מדויקים. העיקר הוא החוויה.
- מזל שמכחישי שואה לא הקליטו אותנו! – פלטה שולי, ספק עונה לאחרים ספק מהרהרת בקול רם – כמה הם היו חוגגים למשמע אוזניהם...
- טוב, חברים – קטע שוקי את השיחה, כשהוא קם על רגליו ולוקח בידיו את תיק ההדרכה שלו – הסתיים הזמן החופשי. אנחנו צריכים ללכת לנקודת האיסוף. הקבוצה בוודאי כבר מחכה. אבל ראוי שנמשיך לדון בעניין בהזדמנות אחרת.

בניגוד למה שהקורא עשוי לחשוב, השיחה הזו אינה בדיה ספרותית במלוא מובן המילה. היא מבוססת על שיחה, שאכן התקיימה לפני חודשים אחדים, בכיכר הסוקניצה, בין ארבעה מדריכים וראש משלחת. גם אם השמות שונו והתכנים הותאמו, אין ספק שהשיחה המתוארת משקפת את רוח הדברים. אכן, נדמה שמדריכים רבים, ואני ביניהם, חשים שלא בנוח באתרים לא מעטים בפולין. המפעל האדיר של מסעות לפולין כבר קיים חמש-עשרה שנה ויותר, ובכל זאת, בלא-מעט מקומות לוקה ההדרכה בדיוק החד-משמעי המתבקש. נודה על האמת, פעמים רבות שהמדריך מדבר בצורה פסקנית, ללא שום סימוכין. גם אם כלפי חוץ נשמעים ההסברים ברורים, הרי שבתוכו יודע המדריך שהדברים אינם מבוססים דים. התחושה הזו עולה במיוחד, כשהמדריך מתבקש לתת תשובות לשאלות הנשאלות על-ידי הקבוצה. במצבים כאלה קורה, שלא הבדיקה המדעית ולא הידע ההיסטורי מדברים מתוך גרונו של המדריך, אלא השכל הישר, ההיגיון הבריא, ההערכה הסתמית, התחושה הרגעית, השמועה מפי גבורת הוותיקים, ובמקרים פחות טובים, חוסר הנכונות להודות באי-ידיעה או האידיאל המפוקפק ש"אין זה משנה כלל".

אמנם נכון, מותר למדריך להגיד "אני לא יודע". יש כאלה אשר יקבעו ש"חייב המדריך להגיד 'אני לא יודע' במהלך המסע לפולין, שהרי אין זה סביר לדעת הכול". ואולם, נדמה שאמירות אלה נכונות רק בעירבון מוגבל, שהרי כמה פעמים ביום יעז המדריך להשמיע בקול רם שאינו יודע! מילא פעם אחת, פעמיים, שלוש פעמים, אך בפעם הרביעית כבר יתחיל להיות לא נעים. ברגע הזה, מעמדו של המדריך כידען, כמקצוען, כמומחה, ייתפס כערך חשוב יותר, ועל כן, לעתים, יעדיף לדחוק לקרן זוית את ההודעה על אי-ידיעתו את התשובה...

אכן, נדמה שהגיעה העת לקיים דיון מעמיק ונוקב על אופייה של ההדרכה בפולין, בעיקר באתרי ההשמדה. האם האמת ההיסטורית היא העיקר? האם תפקידו של המדריך הוא לספר את הסיפור האמיתי, את הדברים כהווייתם, ללא התאמות הדרכתיות? או שהעיקר הוא החוויה, ועל כן אין זה נורא אם פה ושם מעקמים את ההיסטוריה? במילים אחרות, האם המדריך מחויב לאמת, למדע, גם אם הדבר פוגע במערך ההדרכה שלו? או שהוא מחויב לקבוצה, המבקשת, בראש ובראשונה, לעבור חוויה ולא לשמוע שיעור היסטוריה?

על מנת שהדיון לא יישמע תיאורטי בלבד, נוכל למקד אותו סביב שאלת ההדרכה בתא הגזים הגדול במיידנק. אם, אכן, נכונה הקביעה, שהתא הגדול שימש, לרוב, לחיטוי בגדים, וההשמדה עצמה נערכה בשני (או בשלושת?) התאים הקטנים שבהמשך הפרוזדור, האם יש לשנות את ההדרכה הסטנדרטית והחוויתית? הרי אין ספק שתיאור ההשמדה בגז בתאים הקטנים, כשהקבוצה עומדת לידם, הוא חוויתית פחות מאשר ההדרכה הרגילה בתוך התא הגדול! אז מה קודם? החוויה? האמת?

במהלך קורס הכשרת המדריכים לפולין של שנת תשס"ה, ערכנו שני סיבובים בצריף של תאי הגזים. בסיבוב הראשון, הדגמנו הדרכה רגילה, כשהמקלחות נועדו להרגיע את הנידונים למוות, והתא הגדול משמש להשמדה. עם סיום הסיבוב הראשון, שהשאר גם זמן לחוויה האישית של המדריכים לעתיד, ביקרנו פעם נוספת בצריף, הפעם בשאיפה לבחון את האתר בעיניים ביקורתיות ומדעיות. בסיבוב זה התא הגדול שימש, בעיקרו, לחיטוי בגדים, שני התאים הקטנים שבהמשך נועדו להשמדת בני-אדם, כשהתא הגדול והתאים הקטנים נמצאים למעשה בשני מבנים שונים. לדעתנו, שני הסיבובים בצריף היו לגיטימיים, כיוון שמדובר היה בקורס מדריכים, האמורים להכיר גם את המחקרים החדשים. ואולם, ברור שעם קבוצה רגילה רק סיבוב אחד ויחיד בא בחשבון. והשאלה היא, איזה מהם? הסיבוב הראשון? או שמא השני? או שילוב מבלבל?

באותו ערב, התכנסו חניכי הקורס לדיון בנושא. מבלי להיכנס לפרטים, היו דעות לכאן ולשם. חלק מהדוברים אמרו, שהסיפור הכולל הוא הנכון, ואין זה משנה אם ההשמדה הייתה בתא זה או אחר. העיקר הוא שהייתה השמדה וזו האמת החשובה. ואם הקבוצה תתחבר לאמת הזו בתא הגדול, אז צריכים לספר שההשמדה התרחשה בו. אחרים טענו – וראוי לציין שהיו במיעוט – שהמדריך אינו יכול לעוות את

האמת, במיוחד בנושא שמכחישי השואה אורבים לו בפניה, ולכן אין ברירה אלא לומר את הדברים כהווייתם, גם אם זה יפגע בחויה. בסופו של דבר, נשאר הדיון פתוח, ללא הכרעה חד-משמעית.

לסיכומו של עניין, אני מבקש להעלות בפני ציבור המדריכים את הדיון על אמת היסטורית וחוויה. אישית, אני מודה שבאחת ההדרכות האחרונות שלי במיידנק, ניסיתי לאחד את שתי המגמות, המחקרית והחוויתית. לטעמי, הניסיון היה פתטי למדי, שכן לא בנקל יכולים ההיסטוריון והמדריך לדור בכפיפה אחת.